

Original Research Paper

Mənfi submədəniyyətə qoşulan yeniyetmələrin sosial adaptasiyası və profilaktik tədbirlər

Lamiyə Həsənova

<https://orcid.org/0009-0006-6048-0087>

¹*Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan.*

Article history

Received: 05.04.2026

Revised: 29.04.2026

Accepted: 05.05.2026

*Corresponding Author: Lamiyə Həsənova, Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan;
Email:
hesanova.lamiye2003@gmail.com

Xülasə

Məqalədə Yeniyetmələrin mənfi submədəniyyətlərə qoşulması və sosial adaptasiya problemləri onların şəxsiyyət inkişafına, davranışlarına və cəmiyyətə inteqrasiyasına ciddi təsir göstərən mühüm sosial-psixoloji proseslərdəndir. Bu problemlərin yaranmasında əsas amillər kimi ailədaxili münasibətlərin zəifliyi, valideyn nəzarətinin qeyri-kafi olması, məktəb mühitində sosial təcrid, bullinq və akademik uğursuzluqlar, həmçinin həmyaşıl qruplarının güclü təsiri qeyd olunur. Yeniyetmələr bu mərhələdə aidiyyət hissəsinə və qəbul olunmağa ehtiyac duyduqları üçün bəzən mənfi submədəniyyətlərə yönəlməyə meyllidirlər. İnformasiya texnologiyaları və sosial şəbəkələr də bu prosesə təsir edərək riskli davranış modellərinin yayılmasını sürətləndirir. Bu problemlərin qarşısının alınmasında profilaktik tədbirlər mühüm rol oynayır. Ailədə emosional dəstəyin gücləndirilməsi, məktəbdə sağlam psixoloji mühitin yaradılması, sosial bacarıqların inkişaf etdirilməsi və psixoloji xidmətlərin təşkili yeniyetmələrin adaptasiya prosesini asanlaşdırır. Eyni zamanda asudə vaxtın səmərəli təşkili, idman və sosial fəaliyyətlərə cəlb olunma onların pozitiv inkişafına şərait yaradır. Nəticə etibarilə, ailə, məktəb və cəmiyyətin birgə fəaliyyəti yeniyetmələrin mənfi submədəniyyətlərin təsirindən qorunmasında və onların sağlam sosial şəxsiyyət kimi formalaşmasında əsas rol oynayır.

Açar sözlər: *Mənfi submədəniyyət, yeniyetmə davranışı, sosial adaptasiya, deviant davranış, profilaktik tədbirlər*

GİRİŞ

Müasir cəmiyyətdə yeniyetmələrin müxtəlif sosial qruplara və submədəniyyətlərə qoşulması geniş yayılmış bir haldır. Submədəniyyətlər hər zaman mənfi xarakter daşımır, lakin bəzi hallarda aqressiv davranışları, hüquqazidd fəaliyyətləri və ya sosial normalardan kənar həyat tərzini təşviq edən mənfi submədəniyyətlər formalaşır. Bu cür mühitə qoşulan yeniyetmələrin sosial adaptasiyası çətinləşir və onların gələcək inkişafına mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan problemin öyrənilməsi və profilaktik tədbirlərin hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Mənfi submədəniyyət anlayışı

Submədəniyyət müəyyən sosial qrupun ümumi mədəniyyətdən fərqlənən dəyərlər, davranış normaları və həyat tərzini ifadə edir. Mənfi submədəniyyətlər isə cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmayan,

bəzən isə açıq şəkildə zərərli olan davranış modellərini özündə birləşdirir. Bu tip qruplarda aqressiya, zorakılıq, hüquq pozuntuları, asılılıqlar və sosial normalara qarşı çıxmaq kimi xüsusiyyətlər müşahidə olunur. Yeniyetmələr bu cür mühitdə özlərini daha “azad” və ya “qəbul olunmuş” hiss etsələr də, bu, onların sosial inkişafına mənfi təsir edir. Submədəniyyət anlayışı sosiologiya və sosial psixologiyada müəyyən sosial qrupun dominant mədəniyyətdən fərqlənən dəyərlər, normalar, davranış modelləri və həyat tərzi ilə xarakterizə olunması kimi izah edilir. Mənfi submədəniyyətlər isə bu fərqliliyin cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmayan, sosial normalara zidd və bəzən deviant (yayınmış) davranış formaları ilə müşayiət olunan tipidir. Bu cür submədəniyyətlərdə formalaşan norma və dəyərlər çox zaman hüquq pozuntuları, aqressivlik, zorakılıq, antisosial davranış və sosial məsuliyyətsizlik kimi xüsusiyyətlərlə səciyyələnir.

Mənfi submədəniyyət anlayışı cəmiyyət tərəfindən qəbul edilən norma və dəyərlərlə ziddiyyət təşkil edən davranış, baxış və həyat tərzlərini özündə birləşdirən sosial qrupları ifadə edir. Bu cür submədəniyyətlər əsasən yeniyetmə və gənclər arasında formalaşaraq dominant mədəniyyətə qarşı etiraz və ya fərqlənmə vasitəsi kimi meydana çıxır. Mənfi submədəniyyət nümayəndələri bəzən aqressiv davranış, hüquq pozuntuları, sosial qaydalara qarşı çıxma, riskli həyat tərzi və antisosial meyllərlə xarakterizə olunurlar.

Sosioloji və psixoloji yanaşmalarda qeyd olunur ki, mənfi submədəniyyətlərin yaranmasına ailədaxili problemlər, sosial nəzarətin zəifləməsi, həmyaşıl qruplarının təsiri, cəmiyyətdə özünü təsdiq edə bilməmə və sosial təcrid kimi amillər təsir göstərir. Belə qruplar fərd üçün aidiyyət hissi yaratsa da, uzunmüddətli perspektivdə onun sosial adaptasiyasına və şəxsiyyət inkişafına mənfi təsir göstərə bilər.

Müasir dövrdə internet və sosial şəbəkələrin təsiri ilə mənfi submədəniyyətlərin yayılma sürəti daha da artmışdır. Virtual platformalar vasitəsilə müxtəlif ideologiyalar, davranış modelləri və destruktiv meyllər gənclər arasında daha rahat şəkildə paylaşılır və mənimsənilir. Bu baxımdan, mənfi submədəniyyətlərin öyrənilməsi yalnız sosioloji deyil, həm də pedaqoji və psixoloji baxımdan aktual məsələ hesab olunur.

Elmi baxımdan mənfi submədəniyyətlərin yaranması bir neçə nəzəri yanaşma ilə izah olunur. Məsələn, sosial öyrənmə nəzəriyyəsinə görə, fərd davranışları müşahidə və təqlid yolu ilə mənimsəyir. Bu baxımdan yeniyetmə mənfi submədəniyyət daxilində aqressiv və ya deviant davranışları öyrənərək normallaşdırır. Digər tərəfdən, anomiya (normasızlıq) nəzəriyyəsi bu cür qrupların cəmiyyətdə sosial bərabərsizlik və dəyərlər sistemi ilə bağlı boşluqlar nəticəsində yarandığını vurğulayır. Bu halda yeniyetmə öz məqsədlərinə qanuni yollarla nail ola bilmədikdə alternativ, bəzən isə mənfi yollar seçir.

Yeniyetməlik dövrü psixoloji baxımdan identiklik axtarışı, emosional qeyri-sabitlik və sosial təsirlərə yüksək həssaslıqla xarakterizə olunur. Bu xüsusiyyətlər yeniyetmələri mənfi submədəniyyətlərin təsirinə daha açıq edir. Belə qruplar yeniyetməyə “aidiyyət hissi”, sosial dəstək və özünüifadə imkanı versə də, bu, çox vaxt destruktiv istiqamətdə formalaşır.

Mənfi submədəniyyətlərin yeniyetmələrə təsiri çoxşaxəlidir. Sosial baxımdan bu təsir cəmiyyətə uyğunlaşma prosesinin pozulması ilə özünü göstərir. Yeniyetmə ümumi qəbul olunmuş norma və qaydalara qarşı çıxır, sosial institutlarla – xüsusilə məktəb və ailə ilə münasibətlərdə gərginlik yaşayır. Təhsil göstəricilərinin aşağı düşməsi, intizam problemləri və sosial təcrid bu təsirin əsas nəticələrindəndir.

Psixoloji baxımdan isə mənfi submədəniyyətlər yeniyetmənin şəxsiyyət inkişafına mənfi təsir göstərir. Aqressivlik səviyyəsinin artması, empatiya qabiliyyətinin zəifləməsi, riskli davranışlara meyillilik və emosional qeyri-sabitlik bu təsirlər sırasındadır. Uzunmüddətli perspektivdə bu hallar deviant davranışların sabitləşməsinə və fərdin sosial inteqrasiyasında ciddi problemlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər.

Yeniyetmələrin mənfi submədəniyyətə qoşulma səbəbləri

Yeniyetmələrin mənfi submədəniyyətlərə qoşulması mürəkkəb və çoxamilli sosial-psixoloji prosesdir. Bu proses həm fərdin daxili psixoloji xüsusiyyətləri, həm də onun daxil olduğu sosial mühitin təsiri ilə formalaşır. Elmi ədəbiyyatda bu fenomen müxtəlif nəzəri yanaşmalar çərçivəsində izah olunur və əsasən sosiallaşma, identiklik formalaşması və davranışın öyrənilməsi prosesləri ilə əlaqələndirilir. İlk növbədə, yeniyetməlik dövrünün psixoloji xüsusiyyətləri bu prosesdə mühüm rol oynayır. Bu dövr identiklik böhranı, emosional qeyri-sabitlik və özünü təsdiq ehtiyacı ilə xarakterizə olunur. Eriksonun psixososial inkişaf nəzəriyyəsinə əsasən, yeniyetmə “identiklik vs rol qarışıqlığı” mərhələsində olur və bu mərhələdə fərd öz “mən”ini formalaşdırmağa çalışır. Əgər bu prosesdə sağlam sosial modellər və dəstək çatışmazsa, yeniyetmə alternativ – bəzən isə mənfi – qruplara yönələ bilər.

Yeniyetmələrin mənfi submədəniyyətlərə qoşulmasının əsas səbəblərindən biri onların özünüifadə və aidiyyət ehtiyacıdır. Yeniyetməlik dövrü şəxsiyyətin formalaşdığı, emosional dəyişikliklərin intensiv yaşandığı bir mərhələ olduğundan, fərd özünü müəyyən qrupa aid hiss etməyə çalışır. Bu zaman həmyaşad qruplarının təsiri daha güclü olur və yeniyetmə qəbul edilmək məqsədilə həmin qrupun davranış və dəyərlərini mənimsəyə bilər.

Ailə faktorları da bu prosesdə mühüm rol oynayır. Valideyn nəzarətinin zəif olması, ailədaxili konfliktlər, emosional soyuqluq və ya diqqət çatışmazlığı yeniyetmənin özünü cəmiyyətdən uzaq hiss etməsinə səbəb ola bilər. Belə hallarda o, dəstək və anlayışı alternativ sosial qruplarda axtarmağa başlayır. Mənfi submədəniyyətlər isə yeniyetməyə azadlıq, güc və fərqlilik hissi təqdim etdiyi üçün cəlbedici görünə bilər.

Bundan əlavə, sosial mühit və media təsiri də yeniyetmələrin bu qruplara yönəlməsində mühüm amillərdəndir. Sosial şəbəkələrdə aqressiv, qayda pozan və ya radikal davranışların bəzən “maraqlı” və “fərqli” kimi təqdim olunması yeniyetmələrdə həmin həyat tərzinə maraq yarada bilər. Xüsusilə psixoloji baxımdan həssas və özünəinam problemi yaşayan yeniyetmələr bu təsirlərə daha açıq olurlar.

Eyni zamanda, məktəb mühitində yaşanan uğursuzluqlar, sosial təcrid, bullinq və ya özünü təsdiq edə bilməmək də yeniyetmələrin mənfi submədəniyyətlərə yaxınlaşmasına səbəb olur. Bu qruplar yeniyetməyə müəyyən status, qorunma və sosial dəstək hissi verdiyi üçün o, zamanla həmin mühitin təsiri altına düşə bilər. Buna görə də yeniyetmələrin sağlam sosial mühitdə formalaşması, ailə-məktəb əməkdaşlığının gücləndirilməsi və psixoloji dəstəyin artırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Sosial mühit amilləri də həlledici əhəmiyyət daşıyır. Ailə institutu burada əsas sosiallaşma agentii kimi çıxış edir. Ailədaxili konfliktlər, valideyn nəzarətinin zəifliyi, emosional laqeydlik və ya avtoritar tərbiyə üsulları yeniyetmədə sosial uzaqlaşma və narazılıq hissi yaradır. Bu isə onu alternativ sosial mühitlərə – o cümlədən mənfi submədəniyyətlərə yönəldə bilər.

Həmyaşlıd qrupunun təsiri də xüsusi vurğulanmalıdır. Sosial öyrənmə nəzəriyyəsinə görə, fərdlər davranışları müşahidə, təqlid və möhkəmləndirmə yolu ilə mənimsəyirlər. Yeniyetmələr üçün həmyaşlıqların rəyi və qəbul etməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Bu səbəbdən onlar qrup tərəfindən qəbul olunmaq üçün həmin qrupun norma və davranışlarını mənimsəyir, hətta bu davranışlar sosial baxımdan mənfi xarakter daşısa belə.

Kütləvi informasiya vasitələri və sosial media da bu prosesdə mühüm rol oynayır. Bəzi hallarda zorakılıq, kriminal həyat tərzii və ya normadan kənar davranışlar populyarlaşdırılır və bu, yeniyetmələr tərəfindən cəlbədicii model kimi qəbul edilir. Bu isə sosial modelləşdirmə mexanizmləri vasitəsilə mənfi davranışların yayılmasına səbəb olur.

Psixoloji baxımdan fərdi xüsusiyyətlər də nəzərə alınmalıdır. Aşağı özünə qiymət, sosial narahatlıq, emosional boşluq və mənsubiyyət ehtiyacı yüksək olan yeniyetmələr bu cür qruplara daha meyilli olurlar. Bu qruplar onlara psixoloji kompensasiya – yəni qəbul olunma, güc və identiklik hissi – təqdim edir. Yeniyetmələrin bu cür qruplara qoşulmasının bir sıra sosial və psixoloji səbəbləri vardır. İlk növbədə ailə mühiti mühüm rol oynayır. Ailədaxili problemlər, valideyn nəzarətinin zəifliyi və emosional dəstəyin olmaması yeniyetməni alternativ sosial mühit axtarmağa sövq edir.

Digər mühüm amil sosial çevrədir. Yeniyetmələr dostlarının təsiri altına daha tez düşür və qəbul olunmaq istəyi onları riskli davranışlara yönəldə bilər. Bundan əlavə, özünü təsdiq ehtiyacı, diqqət cəlb etmək istəyi və identiklik axtarışı da bu prosesdə mühüm rol oynayır. Kütləvi informasiya vasitələri və sosial media da müəyyən mənada mənfi submədəniyyətlərin yayılmasına təsir göstərir. Bəzi hallarda zorakılıq və ya qeyri-normal davranışlar “cazibədar” kimi təqdim olunur və yeniyetmələr bunu təqlid etməyə meyilli olurlar.

Sosial adaptasiya problemləri

Mənfi submədəniyyətə qoşulan yeniyetmələrdə sosial adaptasiya prosesi ciddi şəkildə pozula bilər. Bu, ilk növbədə onların cəmiyyətin qəbul etdiyi norma və dəyərlərə uyğunlaşa bilməməsi ilə özünü göstərir. Belə yeniyetmələrdə aqressiv davranışlar, ünsiyyət problemləri, empatiya çatışmazlığı və sosial məsuliyyət

hissinin zəifliyi müşahidə olunur. Onlar məktəb mühitində çətinlik yaşayır, təhsilə maraqları azalır və tez-tez intizam problemləri ilə qarşılaşırlar.

Sosial adaptasiya problemləri fərdin cəmiyyətin norma, dəyər və sosial tələblərinə uyğunlaşmaqda çətinlik yaşaması ilə xarakterizə olunur. Xüsusilə yeniyetməlik dövründə sosial adaptasiya prosesi daha mürəkkəb xarakter daşıyır. Bu dövrdə şəxsiyyət formalaşır, emosional dəyişikliklər intensivləşir, fərd həm özünü tanımağa, həm də cəmiyyət daxilində müəyyən mövqə qazanmağa çalışır. Yeniyetmə sosial mühitdə qəbul olunmaq, özünü təsdiq etmək və aidiyyət hissi yaşamaq ehtiyacı duyur. Lakin bu ehtiyacların sağlam şəkildə qarşılınmaması sosial adaptasiya problemlərinin yaranmasına səbəb ola bilər.

Sosial adaptasiya problemlərinin meydana gəlməsində ailə mühüm rol oynayır. Ailədaxili konfliktlər, valideyn nəzarətinin zəifliyi, emosional soyuqluq, laqeyd münasibət və ya həddindən artıq sərt tərbiyə üsulları yeniyetmənin psixoloji vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Belə hallarda yeniyetmə özünü ailədə təhlükəsiz və dəyərli hiss etmir, nəticədə sosial münasibətlər qurmaqda çətinlik yaşayır. Ailədə ünsiyyət problemlərinin olması yeniyetmənin öz fikirlərini ifadə etməsinə mane olur və onun sosial mühitə uyğunlaşmasını çətinləşdirir.

Məktəb mühiti də sosial adaptasiya prosesinə birbaşa təsir edən əsas amillərdəndir. Məktəbdə uğursuzluq yaşayan, müəllim və ya həmyaşıdları tərəfindən qəbul edilməyən yeniyetmələr zamanla özlərini cəmiyyətdən təcrid olunmuş hiss edə bilirlər. Bullinq, lağ edilmə, sosial ayrı-seçkilik və ya dost münasibətlərinin zəif olması yeniyetmədə özgüvən əksikliyi yaradır. Bu isə sosial münasibətlərdən uzaqlaşmağa, aqressiv davranışlara və ya mənfi submədəniyyətlərə yönəlməyə səbəb ola bilər. Sosial dəstəyin olmaması fərdin özünü yalnız hiss etməsinə və emosional gərginlik yaşamasına gətirib çıxarır.

Sosial adaptasiya problemlərinin digər mühüm səbəblərindən biri də psixoloji amillərlə bağlıdır. Özünəinamın aşağı olması, emosional həssaslıq, yüksək narahatlıq səviyyəsi və kommunikasiya bacarıqlarının zəif inkişaf etməsi yeniyetmənin sosial mühitdə aktiv iştirakına mane olur. Belə yeniyetmələr yeni insanlarla ünsiyyət qurmaqda, kollektivə qoşulmaqda və sosial münasibətləri davam etdirməkdə çətinlik çəkirlər. Nəticədə onlar özlərini cəmiyyətdən uzaqlaşdırır və daxili gərginlik yaşayırlar.

Sosial adaptasiya problemləri yalnız fərdin şəxsi həyatına deyil, onun təhsilinə, gələcək peşə fəaliyyətinə və ümumi sosial inkişafına da mənfi təsir göstərir. Sosial mühitə uyğunlaşa bilməyən yeniyetmələrdə aqressivlik, hüquq pozuntularına meyli, asılı davranışlar və antisosial münasibətlər formalaşma bilər. Buna görə də sosial adaptasiya problemlərinin vaxtında müəyyən edilməsi və qarşısının alınması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu istiqamətdə ailə, məktəb və psixoloqların birgə fəaliyyəti xüsusi rol oynayır. Yeniyetmənin emosional ehtiyaclarının qarşılınması, sağlam ünsiyyət mühitinin yaradılması və sosial bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi onun cəmiyyətə uğurlu şəkildə uyğunlaşmasına kömək edir.

Psixoloji baxımdan isə bu qrupda stress, narahatlıq, özünə inamsızlıq və bəzən depressiv hallar müşahidə edilə bilər. Sosial təcrid və cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmamaq hissi bu problemləri daha da dərinləşdirir.

Profilaktik tədbirlər

Problemin qarşısının alınması üçün kompleks və sistemli yanaşma tələb olunur. İlk növbədə ailənin rolu böyükdür. Valideynlər uşaqları ilə açıq ünsiyyət qurmalı, onların emosional ehtiyaclarını nəzərə almalı və davranışlarına diqqət yetirməlidirlər.

Məktəblərdə psixoloji xidmətlərin gücləndirilməsi, maarifləndirici tədbirlərin keçirilməsi və sağlam sosial mühitin yaradılması da mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müəllimlər yeniyetmələrin davranışındakı dəyişiklikləri vaxtında aşkar etməli və müvafiq istiqamətdə dəstək göstərməlidirlər.

Profilaktik tədbirlər yeniyetmələrin mənfi submədəniyyətlərin təsirinə düşməsinin və sosial adaptasiya problemlərinin qarşısının alınmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu tədbirlər əsasən ailə, məktəb, sosial mühit və psixoloji dəstək istiqamətlərində həyata keçirilir. Profilaktik yanaşmanın əsas məqsədi yeniyetmələrin sağlam şəxsiyyət kimi formalaşmasını təmin etmək, onların riskli davranışlara meyli etməsinin qarşısını almaq və cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasına dəstək olmaqdır. Müasir dövrdə yeniyetmələrin sosial və psixoloji problemlərlə daha tez qarşılaşması profilaktik tədbirlərin əhəmiyyətini daha da artırır.

Ailə daxilində yaradılan sağlam psixoloji mühit profilaktikanın ən vacib istiqamətlərindən biridir. Valideyn və övlad arasında qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibət yeniyetmənin emosional təhlükəsizlik hissini gücləndirir. Yeniyetmənin fikirlərinə diqqətlə yanaşılması, onun problemlərinin dinlənilməsi və emosional ehtiyaclarının nəzərə alınması özünəinamın formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Ailə daxilində davamlı konfliktlərin, aqressiv davranışların və laqeyd münasibətin olması isə yeniyetməni alternativ sosial qruplara yönəldə bilər. Buna görə də valideynlərin tərbiyə prosesində demokratik və dəstəkləyici yanaşma nümayiş etdirməsi vacib hesab olunur.

Məktəb mühiti də profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsində xüsusi rol oynayır. Məktəbdə sağlam psixoloji iqlimin formalaşdırılması, şagird-müəllim münasibətlərinin müsbət istiqamətdə qurulması və inklüziv yanaşmanın tətbiqi yeniyetmələrin sosial adaptasiyasına müsbət təsir edir. Müəllimlər yeniyetmələrin davranışlarında yaranan dəyişiklikləri vaxtında müşahidə etməli, onları sosial təcrid və ya aqressiv davranışlara yönəldən səbəbləri müəyyən etməyə çalışmalıdırlar. Məktəblərdə psixoloji maarifləndirmə işlərinin aparılması, seminar və treninqlərin təşkili, sosial bacarıqların inkişafına yönəlmiş fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi də profilaktik tədbirlər sırasında mühüm yer tutur.

Yeniyetmələrin asudə vaxtının düzgün təşkili də onların mənfi təsirlərdən qorunmasında mühüm vasitələrdən biridir. İdman, incəsənət, musiqi, kitab oxuma, könüllülük fəaliyyəti və müxtəlif sosial layihələr yeniyetmələrin öz potensiallarını müsbət istiqamətdə inkişaf etdirməsinə şərait yaradır. Faydalı

fəaliyyətlərə cəlb olunan yeniyetmələrdə həm sosial məsuliyyət hissi artır, həm də destruktiv qruplara qoşulma ehtimalı azalır. Xüsusilə kollektiv fəaliyyətlər onların ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir və aidiyyət hissini sağlam şəkildə təmin edir.

Psixoloji dəstək xidmətləri də profilaktik tədbirlərin əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Yeniyetmələrin emosional vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, onların daxili gərginlik və narahatlıqlarının vaxtında müəyyən olunması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Məktəb psixoloqları və mütəxəssislər yeniyetmələrə özünüifadə, emosiyaların idarə olunması, konfliktlərin həlli və sağlam ünsiyyət bacarıqları ilə bağlı dəstək göstərməlidirlər. Psixoloji yardım yeniyetmənin özünü daha yaxşı tanımasına, problemlərlə sağlam şəkildə mübarizə aparmasına və sosial mühitə uyğunlaşmasına kömək edir.

Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının və sosial medianın təsiri nəzərə alınaraq media savadlılığının formalaşdırılması da profilaktik tədbirlər sırasına daxil edilir. Yeniyetmələr internet mühitində rast gəldikləri məlumatları tənqidi şəkildə qiymətləndirməyi, mənfi təsirləri ayırd etməyi və virtual risklərdən qorunmağı öyrənməlidirlər. Sosial şəbəkələrdə yayılan destruktiv ideyaların, aqressiv davranış modellərinin və mənfi submədəniyyətlərin təsiri barədə maarifləndirici işlərin aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Profilaktik tədbirlərin effektiv olması üçün ailə, məktəb və cəmiyyət arasında əməkdaşlıq vacibdir. Yeniyetmənin inkişafına təsir edən bütün sosial institutların birgə fəaliyyəti onun sağlam şəxsiyyət kimi formalaşmasına və cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasına şərait yaradır. Vaxtında həyata keçirilən profilaktik tədbirlər yeniyetmələrin riskli davranışlardan uzaqlaşmasına, sosial adaptasiya bacarıqlarının güclənməsinə və psixoloji rifahının qorunmasına mühüm töhfə verir.

Dövlət və ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən sosial proqramlar, psixoloji dəstək xidmətləri və maarifləndirmə kampaniyaları da profilaktik tədbirlər sırasında mühüm yer tutur. Sosial adaptasiya fərdin cəmiyyətin norma və dəyərlərinə uyğunlaşması, sosial rolları mənimsəməsi və effektiv sosial münasibətlər qurması prosesi kimi izah olunur. Mənfi submədəniyyətə qoşulan yeniyetmələrdə bu proses əhəmiyyətli dərəcədə pozulur. Bu pozulma onların davranış modellərində, sosial münasibətlərində və ümumi psixoloji vəziyyətində özünü göstərir. Elmi baxımdan sosial adaptasiya həm sosiallaşma mexanizmləri, həm də psixoloji tənzimləmə prosesləri ilə sıx bağlıdır.

Mənfi submədəniyyət daxilində formalaşan alternativ norma və dəyərlər yeniyetmənin dominant sosial mühitə uyğunlaşmasını çətinləşdirir. Bu halda fərd iki fərqli dəyər sistemi arasında qalır və nəticədə sosial dezadaptasiya baş verir. Bu, xüsusilə məktəb mühitində, ailə münasibətlərində və ictimai davranışlarda konfliktlərə səbəb olur. Sosial rolların mənimsənilməsində çətinliklər, ünsiyyət problemləri və sosial məsuliyyət hissini zəifləməsi adaptasiya prosesinin pozulmasının əsas göstəriciləridir.

Psixoloji aspektdən baxdıqda, sosial adaptasiyanın zəifləməsi emosional gərginlik, aqressivlik, frustrasiya və özünə inamsızlıq kimi hallarla müşayiət olunur. Bu isə yeniyetmənin həm fərdi inkişafına,

həm də gələcək sosial inteqrasiyasına mənfi təsir göstərir. Uzunmüddətli perspektivdə bu vəziyyət deviant davranışların sabitləşməsinə və sosial təcrid riskinin artmasına gətirib çıxara bilər. Bu baxımdan profilaktik yanaşmalar kompleks və çoxsəviyyəli xarakter daşmalıdır. Elmi ədəbiyyatda profilaktika adətən üç əsas səviyyədə nəzərdən keçirilir: ilkin (primer), ikincili (sekondar) və üçüncülü (tersiar) profilaktika.

İlkin profilaktika risk faktorlarının yaranmasının qarşısını almağa yönəlir. Bu mərhələdə əsas diqqət sağlam sosial mühitin formalaşdırılmasına verilir. Ailədə emosional dəstəyin gücləndirilməsi, valideyn-uşaq münasibətlərinin optimallaşdırılması, məktəbdə inklüziv və dəstəkləyici mühitin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, yeniyetmələrin sosial və emosional bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi (ünsiyyət, empatiya, problem həll etmə) onların mənfi təsirlərə qarşı davamlılığını artırır.

İkincili profilaktika risk qrupuna daxil olan yeniyetmələrin erkən mərhələdə aşkar olunmasını və onlarla məqsədyönlü iş aparılmasını nəzərdə tutur. Bu çərçivədə psixoloji diaqnostika, fərdi və qrup terapiyası, məktəb psixoloqları və sosial işçilərin müdaxiləsi mühüm rol oynayır. Məqsəd deviant davranışların dərinləşməsinin qarşısını almaq və yeniyetməni sağlam sosial mühitə yönləndirməkdir.

Üçüncülü profilaktika artıq mənfi submədəniyyətə qoşulmuş və sosial adaptasiya problemləri yaşayan yeniyetmələrin reabilitasiyasına yönəlir. Bu mərhələdə psixoloji dəstək proqramları, sosial reabilitasiya tədbirləri, davranış korreksiyası və yenidən sosiallaşma prosesləri həyata keçirilir. Bu yanaşma fərdin cəmiyyətə uğurlu reinteqrasiyasını təmin etməyə xidmət edir. Profilaktik tədbirlərin effektivliyi müxtəlif sosial institutların – ailə, məktəb, dövlət və ictimai təşkilatların – koordinasiyalı fəaliyyəti ilə təmin olunur. Multidissiplinar yanaşma (psixologiya, pedaqogika, sosiologiya və sosial iş sahələrinin inteqrasiyası) bu prosesdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə

Mənfi submədəniyyətə qoşulan yeniyetmələrin sosial adaptasiyası mürəkkəb və çoxşaxəli bir problemdir. Bu problemin yaranmasında sosial, psixoloji və ailəvi amillər mühüm rol oynayır. Onun qarşısının alınması isə yalnız ailə, məktəb və cəmiyyətin birgə fəaliyyəti nəticəsində mümkündür. Vaxtında görülən profilaktik tədbirlər yeniyetmələrin sağlam inkişafına və cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasına şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, yeniyetmələrin mənfi submədəniyyətlərə qoşulması və sosial adaptasiya problemləri müasir cəmiyyətin aktual sosial-psixoloji məsələlərindən biri hesab olunur. Yeniyetməlik dövrü insan həyatının ən həssas və mürəkkəb mərhələlərindən biri olduğuna görə bu dövrdə fərdin şəxsiyyətinin formalaşması, sosial münasibətlər sistemi və dəyərləri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Yeniyetmələr özlərini cəmiyyət daxilində təsdiq etməyə, müəyyən qrupa aid olmağa və müstəqil şəxsiyyət kimi qəbul edilməyə çalışırlar. Lakin bu ehtiyacların sağlam şəkildə qarşılanmaması onları müxtəlif riskli sosial qrupların və mənfi submədəniyyətlərin təsiri altına sala bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, mənfi submədəniyyətlərin yaranması və yayılması təkcə fərdi xüsusiyyətlərlə deyil, həm də ailə, məktəb və sosial mühitlə sıx bağlıdır. Ailə daxilində emosional yaxınlığın olmaması, valideyn nəzarətinin zəifliyi, konfliktli münasibətlər və diqqət çatışmazlığı yeniyetmənin psixoloji vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda məktəb mühitində yaşanan sosial təcrid, bullinq, akademik uğursuzluq və həmyaşlı təzyiqi də yeniyetmənin sosial adaptasiya prosesini çətinləşdirir. Belə hallarda yeniyetmə özünü daha rahat və qəbul edilmiş hiss etdiyi alternativ qruplara yönəlməyə bilər. Mənfi submədəniyyətlər isə ona aidiyyət hissi, fərqlilik və müəyyən sosial status təqdim etdiyi üçün cəlbedici görünür.

Müasir informasiya cəmiyyətində internet və sosial şəbəkələrin təsiri bu prosesi daha da sürətləndirir. Virtual mühitdə yayılan destruktiv ideyalar, aqressiv davranış modelləri və riskli həyat tərzlərinin təbliği yeniyetmələrin psixoloji baxımdan təsirlənməsinə səbəb olur. Xüsusilə emosional cəhətdən həssas, özünəinam problemi yaşayan və sosial dəstəyi zəif olan yeniyetmələr bu təsirlərə daha açıq olurlar. Nəticədə sosial adaptasiya problemləri dərinləşir, yeniyetmələrdə aqressiv davranışlar, antisocial meyllər və cəmiyyətə qarşı mənfi münasibət formalaşmağa bilər.

Beləliklə, yeniyetmələrin mənfi submədəniyyətlərə yönəlməsinin qarşısının alınması yalnız bir sosial institutun deyil, ailə, məktəb və cəmiyyətin birgə fəaliyyətini tələb edən kompleks bir prosesdir. Sağlam sosial mühitdə böyüyən, emosional və psixoloji dəstək alan yeniyetmələrin cəmiyyətə uğurlu şəkildə inteqrasiya etməsi və sağlam şəxsiyyət kimi formalaşması daha mümkün olur. Buna görə də yeniyetmələrin sosial adaptasiyası və mənfi submədəniyyətlərin təsirindən qorunması istiqamətində aparılan tədqiqatlar və praktiki tədbirlər gələcək nəsillərin inkişafı baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Bayramov Ə.S. Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı, 2003.
2. Bayramov Ə.S., Əliyev B.H. Hüquq psixologiyası. Bakı: Təhsil, 2012.
3. Əmiraslanova S.F. “Çətin” uşaqlar və onlarla aparılan işin psixoloji xüsusiyyətləri. Bakı, 2000.
4. Dr. Alfred Adler. Eğitimi zor çocukların psikolojisi. Kariyer yayıncılık, 2000.
5. Laurence Steinberg. Ergenlik. İmge kitabevi, 2007.
6. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. Ростов-на Дону, 2000.

ABSTRACT

Social Adaptation of Adolescents Joining Negative Subcultures and Preventive Measures

Lamiya Hasanova

The involvement of adolescents in negative subcultures and the problems of social adaptation are among the important socio-psychological processes that seriously affect personality development, behavior, and integration into society. The main factors contributing to these problems include weak family relationships, insufficient parental supervision, social isolation in the school environment, bullying, academic failure, and the strong influence of peer groups. Since adolescents at this stage have a strong need for belonging and acceptance, they may sometimes be drawn to negative subcultures. Information technologies and social networks also influence this process by accelerating the spread of risky behavioral patterns.

Preventive measures play an important role in addressing these problems. Strengthening emotional support within the family, creating a healthy psychological environment at school, developing social skills, and organizing psychological services facilitate adolescents' adaptation process. At the same time, the effective organization of leisure time and involvement in sports and social activities contribute to their positive development. As a result, the joint efforts of the family, school, and society play a key role in protecting adolescents from the influence of negative subcultures and in shaping them into socially healthy individuals.

Keywords: Negative subculture, adolescent behavior, social adaptation, deviant behavior, preventive measures

